

Sáminuorái almosciälkkámuš šonjádâhnuvástusâst

Taat lii almosciälkkámuš tave-eennâmlii sáminuorái konferensist, mii tollui porgemáanu 23. peeivi 2021. Almosciälkkámuš láá valmáštállám Sámitigij nuoráiräädih Suomâst, Ruotâst já Taažâst. Almosciälkkámuššáin porgii konferensist já tom láá kiertâttám nuoráiräädih. Taat almosciälkkámuš lii toimâmallin sáminuoráid staatáraajij paijeel šonjádâhnuvástus vuástá.

Mij tubdâstep šonjádâhkriisâ já mij kolgâp riemmâđ toimáid. Šonjádâhnuvástus čuávumušah vaigutteh mijjân algâalmugáid vuosmužžân já vierráamusávt. Mij uáinip vaiguttásáid jo mii kielâin, iäláttásáin já ärbienâmijn. Šonjádâhnuvástus vaaigut arktisâš algâalmugáid korrâsumosávt, ovdâmerkkân tondiet ko šonjádâh lieggân kyevtkiärdásâš liävttoin arktisâš kuávluin. Sáminuorah láá huolâst šonjádâhnuvástus vaiguttásáin eromâšávt sámmilij ärbivuáválâš iäláttásáid já kulttuurân.

Mij sámmiliih lep ohtâ aalmug neelji staatâ siste. Mist lii jieččân historjá já eellimvyehi já mist lii jiešmeridemvuoigâdvuotâ. Mist lii vuoigâdvuotâ mii eellimvuáhán já mii árvoid vuáduuvvee ekonoomlii, sosiaallii já kulttuurlii oovdedmân. Mij tiäduštep, ete ohtsâšpargo sáminuorái kooskâst kalga turvid ohtsâš tábahtusâiguin já čokkânmijguin. Mij tiäduštep meiddei tom, ete ohtsâšpargo sámmilij kooskâst staatáraajij paijeel já eres algâalmugijguin kalga pieijâđ vuosásajan.

“Jis mun monâttiččim sámi kielâ, tot tuálvuččij mieldis sturrâ uási muu elimist. Motomij skipárijguin tot lii áinoo kielâ, moin mij pyehtip savâstállâđ.”

Ärbitiädu miel puoh lii ohtâvuodâst puoh aššijđ. Mii ohtsâš čuolmâid kalga uáinid olesvuottân ige sierâ. Mij tiäduštep, ete almoliu uáinu vuástásávt, mii čuolmah iä lah tuše kulttuurliih, pic meiddei sosiaalliih. Mij vaattâp, ete mii oobij já viiljâi vuoigâdvuodah Ruošâ pel Sámist pyereduvvojeh já sii vuoigâdvuotâ eenikielân, kulttuurân já sosiaallii tooimân kalga turvid.

Ärbivuáválii sámmilâš eellimvuáhán kuleh ohtâvuotâ luándun já tom suojâlem. Mij sámmiliih lep iállám luándust tovlái räajist. Mii ärbivuovvijđ kulá, ete kunnijâttep luándu já vâldip tast tuše tom, mon tarbâšep. Mii ärbivuáváliih kuávluh láá vuosâsaajeest kielâ

iäláskitmist, árbitiáđu siäilutmist já jiešmeridemvuoigâdvuodâ olášutmist. Mij tiäduttep, ete täid enâmijd kalga turvid árbitiáđij iäláttâsâi várás. Toh taheh máhdulâžžân enâmij suoijâlem vaahâglij eennâmkiävtu vuástá já eletteh mii kielâ já kulttuur.

“Mun laaviim kažžâđ meeccist. Jiem puávtáččii porgâđ tom, jis ij liččii putes áimu, liččii ruukih teikâ eres.”

Mii siärvus puárâsuboin jesâniijn lii ennuv tehálâš árbitiáđu já tom kalga nuurrâđ. Mist lii vuoigâdvuotâ oppâđ sii tááiđuid já árbitiáđij. Sist lii meiddei noonâ ohtâvuotâ enâmáid, maid kalga siäiluttid puáttee suhâpuolváid. Staatâin lii tehálâš pargo ruttâđid máhdulâšvuodâid árbitiáđu jyehimân já nurâmân.

Mij vaattâp, ete árbitiáđu pajeduvvoo täsiárvusâš tiáđu kâlden, ko mij tutkâp já sárnup šonjâdâhnuvástusâst, kuávlui kiävtust já árbitiáđij iäláttâsâin.

“Mun lam oppâp ennuv keevâtljij tááiđuid muu vaanhimijn já madârvaanhimijn já ko lam porgâm siärvus jesâniijguin já árbitiáđij iäláttâsâin.”

Algâalmugeh suoijâleh 80 prosenttid maailm biodiversiteetist. Mij huámášep, ete mii enâmáid láá čáittám perustume talle ko sirdojeh meddâl fossiillâš puáldimamnâsijn, ko pieggâvyeimi já čäcivyeimi pyevtitteijeh uáinij mii eennâm hiäivulâžžân energiapyevtitmân. Taat tábâhtuvá algâalmugij já árbitiáđij enâmijguin ávhástâlmáin já keeppid luándu maanġâhâmásâšvuodâ ain.

Kuálmádâs maailm eennâmvuáđu čiidâin lii tavekuávlui jeegijn, lavņe-enâmijn já puáris meecijn. Säämi puáris vyevdih láá tehálâš čidđânjiäluh. Jievjâm já puáris vyevdih láá uáli jo teháliih meiddei poccuid. Mij vaattâp joscâđ tai meecij čuoppâmist, já ete toh suoijâluvvojeh nuuvt, ete sâmmilij jođetteh pargo. Mij leh meiddei huolâst Säämi tuodârluándu tiileest já ton šlaajâin, ko ordârâjji paijaan šonjâdâhnuvástus mielđ já keeppid tundra maanġâhâmásâšvuodâ.

Tondiet ko mii kulttuur iälá luándust já pirrâsist, mij vaattâp, ete ruuki- já energiafinnoduvah macâtteh luándu algâalgâsâi oornigân. Mij vaattâp čovgâduboid laaváid tai finnoduvâi toimáid já tuodâlii jiešmeridemvuoigâdvuodâ mijjân. Mij ep tuhhit tom, ete

taah finnoduvah tuše muštáleh mijjân jieijâs vuáváámijn, pic vaattâp täsiárvusijđ ráđádálmijđ já vuoigáđvuodâ kieldiđ projektijđ.

Tääl láa manjá joodoost leijee teikâ mottoom ááigán koskâldittum kolonialistisii haavâ mahte Nussir ruukifinnodâh, mii leggist pasáttâsâidis Riehpovuonân, pieggâmillovuáváameh Trøndelagist já Rástegaisast Taažâst, hirmâd stuorrâ ruukiväärridmeh Iänuduvâst, Avelist já Vuáčust sehe staatâomâstem Svea Skog meccičuoppâmeš ovdâmerkkân Luokta-Mávas já Muonio palgâsijn Ruotâst. Mij vaattâp, ete taah haavah orostittojeh tállán.

“Lii hirmâd hyenes äšši, jis ruukih puátiš meccijđ. Talle puásuituálu já ubâ sámmiláš eellimvyehi láppoo.”

“Tiädust-uv tast lii merhâšume, ko juurdâš puoh pasáttâsâid já maht čácáduvâid tuššádeh.”

Mij sáminuorah tubdâstep majemui aagij IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change) raporttijđ, eromâšávt eromâšraporttijđ, moh muštáleh 1,5°C lieggânmist já SROCC-raapoort meerâin já jieñáduvâin, sehe 2021 IPCC WG1 AR6 raapoort, mii almostui porgemáánust 2021. Puátuseh čäittih nubástusâid, moh iä lah ovdil oinum tavekuávu algâaalmugij kuávuin. Elleešlaajah, mahte poccuuh, ráávduh já eres luosâkyleh, njaalah já tavekuávu šadoh, láa uáli jo teháliih mii cevzimân já mii kulttuur siäilumân. Toh kárttih eromâš korrâ tedduu vuálá já pyehtih jámmiđ ollásávt čuávuvái iheluvvij ääigi, jis tááláš ovdánem juátkoo. Tai tiedâlij árvuštálmij vuáđuld mij vaattâp tállán vuoigálijđ tooimâid tavekuávu algâaalmugáid já eromâšávt sámmilij päikkikuávlun, mii lii päikki áinooluándusâš kulttuuráid, ellee- já šaddošlaajáid já ekosysteemijđ. Monâttâsah tääbbin láa aváliih. Mij tarbâšep huápust algâaalmugij vuoigáđvuodâi tubdâstem, sámitiáđu mielti pieijâm pirâsmiáradâssâid já -uáinoid, sehe torvo-kuávuin hammim enâmij siäiluttem tiet já algâaalmugij jođettem macâtem já iäláskitem kuávuin, moh láa jo tuššádu.

Mij vaattâp tállán tooimâid šonjâdâhkriisâ estim tiet já toi čuolmâi čuávdimân, moh láa mainâšum IPCC raportist. Mij lep sárnum šonjâdâh nubástus čuávumušâin ja mii siárvusân kuoskâm vaiguttâšâin jo iivijđ. Mij ep pyevti ucediđ vaiguttâsâid, pic mij kolgâp algáttid vuáhádumtooimâid mii kulttuur, kielâi já iäláttâsâi turvim tiet. IPCC raapoort muštâl korrâ tuotâvuodâid šonjâdâhkriisâst já mij vaattâp, ete staatah váldih raapoort tuodâst já kuldáleh tiet. Tiedâ lii mii peln.

Mij vaattâp, ete mii váldih täsiárvusâš jesânin mielti savâstálmáid šonjâdâh nubástusâst nuuvt aalmuglii- ko almugijkoskâsii täásist, äššitobden já olmoožin kiást láa tiáduh. Mij

ansâšep mii saje ráđádâlmijn já pargojuávhuin. Mij vaattâp konkretlijd tooimâid já jieččân mekanismijd lavváid, vâi mij uázžup torjuu mii tarbâšuvvoo šonjâdâhnuvástusân vuáhádumán.

Mij vaattâp, ete staatah čonâseh čidđâneutraalvuotân já IPCC miäruštállâm luáštádâskiäpádâssáid. Staata tooimah iä uážu hiäjusmittid sáminuorái iäláttâsáid já kulttuur. Mij lep monáttâm enâmiđdân eres eennâmkiävtun já infrastruktuurân já tääl mii enâmiđd väätih ruánáá kolonialism tooimâi várás šonjâdâhnuvástus vuástá. Mij ep vääldi ovdâsvástádâs šonjâdâhnuvástusâst epke mij uhred mii kulttuur já eennâm täid toimáid, tast ko mij ep lah ovdâsvástádâsâst tast, mondiet taah tooimah tarbâšuvvojeh.

Mist lii vuoigâdvuotâ kevttid mii enâmiđd já čácáduváid ärbivuávilij vuovijguin. Mij tiäduťtep tom, ete ärbivuáviliih sämmiliih iäláttâsah láá tehálâš uási mii kulttuurist. Lii tehálâš, ete mij peessâp toid enâmáid já čassijd, tast ko stuorrâ uási mii kulttuurist já identiteetist lohtâs toid. Mii omâstemvuoigâdvuotâ enâmáid já čassijd kalga turvid. Mist lii mielâ suojâlid enâmiđd já čácáduváid kištottâllee eennâmkiävtu vuástá.

Mij tubdâstep mii ärbivuávilâš iäláttâssân puásuituálu, kuálástem, miäcâstem, nuurrâm já sämityeje sehe toi modern haamiđd. Taah láá noonâ identiteet uásih já toh siäilutteh ärbitiäđu. Ärbivuávilijn iäláttâsâin pargee ulmuđd kalga tuárjuđ. Mij lep uáli huolâst jo tääl uáinojeijee šonjâdâhnuvástus vaiguttâsâin ärbivuávilâš iäláttâssáid já ubâ mii kulttuurân.

Mij lep huolâst puásuituálu puátteevuodâst. Poccui kuáttum keeppid šonjâdâhnuvástus vaiguttâsáid. Poccuuh poreh tundra šadoid, já ton tiet miestuuh ucoh já eenâb peivisuonjâreh spejâlistojeh komovuotân. Šonjâdâhnuvástus tiet poccuin láá eenâb parasiiteh. Mulsâšuddee šoonjah tovâtteh vaigâdvuodâid puásuituálu já lasetteh luhottesvuodâi riiskâ. Mulsâšuddee šoonjai mielđd lii vaigâdub ennustiđ muottuu já jienjâ keerdijd, já jienjâkeerdih taheh vaigâdubbon poccuid kavnađ purrâmâš já tondiet toh niälguh. Mij tuáivup meiddei, ete sämmilij iäláttâsâin kevttum vuájániđd ovdedeh nuvvt ete tain šaddeh ucceeb luáštádâsah.

Ko áimukerdi liegâsvuotâ paijaan čácáduvah lieggâneh, já tot vaigut meiddei kyelišlaajáid. Mij lep huolâst tast, ko vieresšlaajah sirdojeh tavekuávlod. Täin ovdâmerkkân láá ištâdum ruošâluosâ já uđđâ tivrešlaajah. Šonjâdâhnuvástus vaiguttâsah hiäjusmíteh tave luándu – ordârâaji sirdoo taveláá já paijeel 24 ceehi liegâsvuodah čaasijn uhkedeh tuššâđid kolmâ čääsi kuolijđ, mahte ráávduđ, kuávžuriđ, suávvilijđ já eres šlaajâid. Vieresšlaajai lasânem čáittá, ete lii máhđulâš, ete toh puátiđ páihálij šlaajâi sajan. Mij lep huolâst tast, ete čácáduvah koškeh, jäävrih ucoh, tiábuh levâneh já mikroplastiikeh kávnorejeh meiddei Säämi čácáduvâin. Mij tubdâstep epivuoigâlii tile Tiänu sopâmušâst, mii luávkkáá sâmisärvus algâaalmugvuoigâdvuodâid. Mij vaattâp, ete taat puástuvuotâ nyselgejuvvo já hááituh

siärvusân sajanmäksojeh. Mij vaattâp meiddei tooimâid, moiguin iäláskiteh já jyehih ärbitiädu kuáláástmist miätá Säämi savâstâlmáin staatâraajij paijeel.

“Mij koddep šiev kuolijd päikkiriidoin.”

Sämityeji lii iälättäs, mii tuálá mii ohtâvuodâ mii siärvusân, kulttuurân já eellimvuáhán. Teyji tuáijoo juáházân sierâ já tot muštâl siärvus jesânân ovdâmerkkân kost sij láá meddâl. Mij iberdep, ete tyeji taarbâš eres iälättâsâid, tast ko uási amnâsijn puátá poccust já kuolijn. Tast ko šonjâdâh nubástuvá, meiddei tyeje kevttimvyevih já -ääigih muttojeh. Taat meerhâš, ete uási tyejeest láppoo. Mij vaattâp tooimâid, moiguin nuurrâd tiädu tyejeest, vâi mij pyehtip turviđ tom, ete ärbivyevih já tiäduh joten čuávuváid suhâpuolváid.

Mij tubdâstep, ete juoigâmärbivyehe lassaan, tast ko kirkko ij innig tuommii tom. Eenâb já eenâb ulmuuh máttájuh suuvâs juáigusijd já eletteh jieijâs tast. Mij tarbâšep lase máhđulâšvuodâid jyehiđ ärbivyevi siärvus čokkânmiijn já meiddei áámmátlâš vuovijn.

Kielâst lii merhâšittee rollá ulmuu identiteetân já siärvusân. Jyehi sämipäárnist lii vuoigâdvuotâ oppâd eenikielâs. Mij tubdâstep toi nuorâi já rävisulmui táarbuid, kiäh láá monâttâm kielâs, mutâ kiäh raččoh suhâpuolvâi traumaid já máttájuh tääl eenikielâs. Kielâliih vuoigâdvuodah lohtâseh njuolgist ärbivuáválâš iälättâsâid já tuojijd, tast ko jis mij monâttep ohtâvuodâ toid, mij monâttep meiddei mii kielâ. Mist láá meiddei säneh, maid ij pyevti njuolgist jurgâlid eres kielâid. Mij lep huolâst tast, maht šonjâdâhnubástus vaaigut mii kielân, tast ko muottui teikâ luándun lohtâsejee säneh sättih lappuđ mii sänivuárhást. Säminuorâid kalga tuárjuđ já movtjidditiđ sárnuđ eenikielâs.

Säminuorâin lii vuoigâdvuotâ kevttiđ sämikielâ jieškote-uv ohtâvuodâin, meiddei ko ášásteleh virgeomâháiguin. Sämikielâ máttáttâs kalga uáiniđ täsiärvusâžžân eres kielâuápuiguin, tast ko mist lii algâaalmugin vuoigâdvuotâ sárnuđ, oppâd já kevttiđ mii eenikielâ. Mij vaattâp lase resursijd sämiškovliittâsân já palvâlussáid.

“Mij kevttip sämikielâ sosiaallii mediast já meiddei talle ko spellâp videospeelâid.”

Mij tarbâšep tiervâsvuotâhuolâttâsân eenâb áámmátlijd, kiäin lii škovliittâs kulttuurisávt sensitiivlâš mielâtiervâsvuotâpalvâlussáid, já meiddei eenâb sämmilijd tiervâsvuotâhuolâttâs áámmátlijd, amas säminuorah tarbâšid čielgid maid sij tobdeh já maneh čoodâ. Säminuorâin lii vuoigâdvuotâ ollâtääsi já kulttuurisávt já kielâlávtt hiäivulii išan já palvâlussáid, ko sij kiedâvušeh suhâpuolvâi trauma já šonjâdâhnubástus tovâtem atâštâs. Mielâtiervâsvuotâpalvâlusah já eres palvâlusah kalgeh lede torvoliih já uážžumnáál meiddei Säämi ulguubeln. Tiädu palvâlusâin já čuolmâin kalga nuurrâd systeemlávtt. Mij tarbâšep meiddei máttáttâs mii siärvus siste arvetävgisämmilij vuoigâdvuodâin já háástuin. Sij láá ucceenlovo uccebloho.

Jyehi sáminuorâst lii vuoigâdvuotâ kevtiid sâmielâ sosiaallii mediast já mist kolgâččij lede torvolâš tobdo ko porgâp tom. Mij vaattâp tooimâid vajesavvâi já olgoštem vuástá, mast sâmmiliih kárttih killáđ. Mij vaattâp eenâb máttáattâs sâmmilijn vâldiaalmugân, tast ko taat lii njuolgist ohtâvuodâst vajesavvâid, maid mij karttâp uáiniđ. Rasism já vajesavvâi vaiguttâsâid sâmmiláid iä tuudhâ tuárvi já távjá staatâ laavah iä tuubdâ vajesavvâid, moh uáinojeh stereotypiain, eennâmvuoigâdvuodâin, jiešmeridemvuoigâdvuodâin já kulttuurlijn já kielâlijn vuoigâdvuodâin. Rasism sâmmilij kuáhtá keppid nuorâi perustume uásálistiid ärbivuávâlâš pargoid já toollâđ kulttuur ellen.

Mij lep huolâst vajesavvâi čuávumušâin. Puásuipargeeh kárttih killáđ vajesavvâin vâldiaalmugist, mutâ vaidâlittede kale meiddei mii jieččân siärvusist. Puásuipargei kooskâst láá ollâ jiešsurmimlovoh. Vajesavvah sâttih laidid meiddei ellei piijnedmân. Puásuipargeeh láá karttâm killáđ olgoštem polisijn. Mij tarbâšep meiddei lase škovliittâs elleetuáhtaráid, kiáh tipšoh puocâm teikâ lammâšum poccuid.

“Korona lii vaiguttâm muu sâmielâ kevttimân, tast ko jiem lah teivâm skipárijdân kyevti ihán. Mij aibâšep nubijdân.”

Mist lii vuoigâdvuotâ puátteevuotân já tot kalga lede mii hámásâš. Lii tehálâš, ete mist láá areenah já ohtsâš teivâdmeh, main mij uázžup sárnuđ äigikyevdilis aášijn já hammid ohtsijd uáivilijd. Taah teivâdmeh láá teháliih mii puátteevuotân já mii nuorâi pyereestvajemân. Tego mij lep huámâšâm koronapandemia ääigi: mij kaidâp älkkeht staatâi vievâst. Mij vaattâp tooimâid puátteevuodâ várás, vâi návvt ij keevâ innig kuáassin. Tego mij eedâim aalgâst: mij lep ohtâ aalmug neelji staatâ siste. Mij ep tipte staatâraajijd innig sierrid mii.

Iälus Säämi! Live Sápmi! Leve Sápmi! Eläköön Sápmi!